

ORTA KARADENİZ BÖLGESİNDE TARIM ALANLARININ AMAÇ DIŞI KULLANIMIYLA ORTAYA ÇIKAN SORUNLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Öğr. Gör. Hilmi ERDAL
Prof.Dr. Arslan Zafer GÜRLER

Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, TOKAT

1. KONUNUN ÖNEMİ, KAPSAMI VE AMACI

İnsan yaşamı için gerekli besin maddeleri tarımsal uğraşlar sonucu elde edilebilmektedir. Bu maddelerinin üretiminde yararlanılan temel faktörlerden biri ve kuşkusuz en önemlisi topraktır. Toprak; insan, hayvan ve bitkiler için bir besin kaynağıdır. İçeriğinde geniş bir canlılar topluluğu barındıran ve oluşumu için çok uzun yıllara gereksinim duyulan, bitkiler içinse besin kaynağı olan bu önemli üretim faktörünün yanlış kullanılması sonucu kolayca bozulduğu bilinmektedir. Bozulduktan sonra da geriye kazanılması ya da eski durumuna getirilmesi için binlerce yıl gerekmektedir (*Sönmez,1981*). Genetik konusundaki çalışmalar ve diğer teknolojik ilerlemeler, bireylerden veya birim alandan çok yüksek oranlarda ürün elde edilmesini sağlamakta ise de toprak, insan varlığı için vazgeçilmezliğini halen korumaktadır (*Sayın,1986*).

Üzerinde tarım yapılan veya potansiyel olarak tarımsal faaliyetlerin yapılmasına uygun olan toprak; çoğu kez, yerleşim alanları, sanayi tesislerinin kurulması ve benzeri nedenlerle amaç dışı kullanılmaktadır. Oysa, mevcut teknolojik koşullarda toprak arzının artırılamayacağı bilinmektedir. Öte yandan, topraktan yararlanma sürecinde azalan verimler kanunun geçerli varsayılması durumunda, özellikle üretken toprakların tarımsal amaç dışında kullanılması uzun dönemde telafisi mümkün olmayan sonuçlar doğuracaktır.

Konuya Türkiye koşullarında bakıldığında, ulusal gelire katkısı düşük olan tarım sektörünün sahip olduğu sosyal majoriteye bağlı olarak hükümet politikaları kırsal sınıfın çıkarları doğrultusunda ayarlanma eğilimindedir. Ancak, politikaların günlük önlemlerden oluşması, sektörde istenmeyen sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Tarımın yapısal sorunlarından biri kabul edilebilecek tarımsal alanların amaç dışı kullanımı etkin önlemlerle çözülmesi gerektiği halde, söz konusu olan günlük politikaların ve yüksek derecede siyasi baskı altında bulunan yerel yönetimlerin, imar planlarındaki müdahaleleri nedeniyle, konu daha da içinden çıkılmaz bir duruma gelmektedir. Bu bağlamda; tarım alanlarının amaç dışı kullanımının irdelenmesi önemli görülmektedir.

Türkiye, 77.9 milyon hektar yüzölçümü ve ortalama yüksekliği 1132 metre olan arızalı bir arazi yapısına sahiptir. Toplam alanın ancak %35'ini oluşturan 28 milyon hektarlık kısım işlenebilen tarım arazilerini oluşturmaktadır. Söz konusu arazilerin %78'ini oluşturan ilk dört sınıf arazi yapısı içinde ancak %1'lik bir kısmı I. ve II. sınıf tarım arazileridir. Özellikle bu arazilerin tarım dışı amaçlarla kullanılması, Türkiye tarımının sürdürülebilir tarımsal işlevlerini önemli şekilde engellemektedir.

Klasik ekonomi kuramında, toprak, sanayi birimlerinin de kuruluş yeri kabul edilen doğal kaynaktır. Sanayi tesisleri ise ülke ekonomilerinin gelişme sürecinde mutlak suretle yer alması gereken ekonomik birimler olduğuna göre, bu birimlerin yerleşim yerlerinin planlama aşamasında, zemin özellikleri bakımından inşaatta

uygun ve tarımsal değeri olmayan alanlar olarak seçilmesi gerekmektedir. Oysa, mevcut yapılanma dikkate alındığında, tarım alanlarının büyük oranda tarım dışı amaçlarla kullanıldığı bilinmektedir.

Bu çalışma ile tarımsal potansiyeli yüksek olan ve sanayinin her geçen gün gelişme gösterdiği bir bölgede en verimli toprakların tarım dışı amaçlarla kullanılmasının boyutları ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırma, Orta Karadeniz Bölgesinde yer alan Samsun, Sinop, Amasya, Çorum, Tokat illerini kapsamaktadır. Anılan bölgede tarım alanlarının amaç dışı kullanılması iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlar, tarıma elverişli araziler üzerine kurulan sanayi bölgeleri ve tarıma elverişli arazilerde tesis edilen yerleşim alanlarıdır. Çalışmada, bölge bu iki yönüyle ele alınarak, amaç dışı kullanımdaki durum tartışılmıştır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırma materyali bölgede bulunan illerin arazi varlığı raporları ve konuyla ilgili çalışma sonuçlarından sağlanan veriler oluşturmaktadır.

Çalışmanın birinci aşamasında, bölgenin tarım arazileri saptanmış ve bunların sınıflandırılması yapılmıştır. Bu şekilde bölgedeki mevcut tarım arazileri belirlenmiştir.

İkinci aşamada, yerleşim ve Sanayi alanlarının tarım arazileri üzerindeki payı ile amaç dışı kullanılan alan ortaya konulmuştur.

İlk dört sınıf arazi içinde bulunan sanayi tesisleri ve yerleşim alanları amaç dışı kullanılan araziler olarak kabul edilmiştir.

Bunlar dışında; alt yapı hizmetleri, enerji ve boru hatları, ulaşım hizmetleri ve turizm yatırımları gibi etmenler araştırma bölgesinde çok önemli yer tutmaması nedeniyle çalışma konusu dışında bırakılmıştır.

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

Tarım alanlarının amaç dışı kullanılması konusunda çalışma bölgesi için sanayileşme ve yerleşim olmak üzere iki önemli faktörün etkin olduğu vurgulanmıştır. Bu faktörlerden ilki olan yerleşim alanlarını, Türkiye’de 1970’ li yıllarda 570 000 hektar olarak tespit edilmiştir. Bu yerleşim alanlarının 2000’li yıllarda 1 milyon hektarın çok üzerine çıkacağı tahmin edilmektedir(Akalan,1982).

İkinci faktör olan sanayi kullanımlarından kaynaklanan tarımsal alan kayıpları genel olarak: Doğrudan sanayi kullanımlarından ortaya çıkan kayıplar ve sanayi kuruluşlarının dolaylı etkileriyle oluşan kayıplar olarak iki yönlü düşünülebilir.

Çizelge 1: Bölgede Yer Alan İllerde Sanayi Kuruluşları

İler	Mevcut sanayi tesisi ¹	Sanayi Alanı Olarak Kullanılan I. II. III. Ve IV. Sınıf Tarım Alanları (Ha.) ²	Tarım Dışı Arazi (Ha.)	Amaç Dışı Kullanılan Arazi (Ha.)
SAMSUN	196	436	5825	7.48
SİNOP	82	120	4185	2.87
AMASYA	54	231	1469	15.72
ÇORUM	186	1212	13305	9.11
TOKAT	189	452	11916	3.79

Kaynak: 1. Cemil Uluğ KUTBAY, *Kalkınmada Öncelikli İllerde Sanayi Tesisleri (1998), DPT Yayınları, Ankara, 2000.*

2. *Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, İl Arazi Varlığı Raporlarından Derlenmiştir.*

Türkiye'nin bir sanayileşme sürecinde olduğu düşüncesinden hareketle çoğu bölgeler sanayiye teşvik amacıyla kalkınmada öncelikli yöreler kapsamına alınmıştır. Orta Karadeniz Bölgesinde çalışma alanı olarak seçilen iller 1999 yılında kalkınmada birinci derecede öncelikli yöreler(*Kutbay, 2000*) listesinde olup Çizelge 1'de bu illerde sanayileşmenin doğurduğu etkiyle amaç dışı kullanılan alanlar verilmiştir.

Amaç dışı kullanımın unsurlarından bir diğeri olan yerleşim konusunda Birleşmiş Milletler Teşkilatının ölçütleri bir gösterge olarak ele alınabilir. Buna göre; insanların kentlerde yaşayabilmeleri için hektar başına 35 kişinin ideal bir sayı olduğu ortaya konulmuştur. Yapılan tahminler paralelinde 2000 yılında Türkiye'de toplam 1 148 639 hektar alan tarım dışı kullanıldığı varsayılmaktadır. Bu da işlenebilir alanların %4.1'i kadardır. Bunun %24.9'unun ise sadece yerleşim alanı olarak kullanıldığı belirtilmiştir(*Işıklı-Ardıç,1989*). Son yıllarda bu oranlarda fazlaca bir değişme olmadığı dikkat alındığında yerleşim alanlarının amaç dışı kullanıma etkisi Çizelge 2'de görülebilir.

Çizelge 2: Bölgede Yer Alan İllerde Yerleşim Birimleri

İller	Yerleşim Alanı olarak kullanılan I. II.III. ve IV Sınıf Tarım Arazileri Ha. ¹	Toplam Yerleşim Alanları Ha. ¹	Amaç Dışı Kullanılan Tarım Alanı %	Toplam Yerleşim Alanına Düşen Nüfus (Kişi) ²
SAMSUN	4035	5389	75	215
SİNOP	1741	3484	50	76
AMASYA	627	1019	62	352
ÇORUM	6732	12093	56	50
TOKAT	2447	5344	46	106

Kaynak: 1. Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *İl Arazi Varlığı Raporlarından Derlenmiştir.*
2. DİE, 1998 *Türkiye İstatistik Yıllığı Verilerinden Yararlanılmıştır.*

1 ve 2 numaralı çizelgeler dikkate alındığında; sanayi yeri olarak kullanılan tarım arazileri %15.72 ile en yoğun Amasya ilindedir. Yerleşim yeri olarak kullanılan tarım arazileri %75 oranı ile en yoğun Samsun ilinde bulunmaktadır. Sanayi alanlarının amaç dışı kullanımında düşük pay tutan Sinop; az sayıda sanayi tesisi ve daha küçük tarım alanına sahiptir. Bu nedenle, amaç dışı arazi kullanımı yoğun değildir. Samsun, yerleşim alanına düşen nüfus baskısı nedeniyle tarımsal alanlara yayılmış, Amasya ise nüfus baskısı ile birlikte dar ve arızalı bir coğrafik alana sahip olması nedeniyle, yerleşim bölgelerini tarım alanlarına kaydırmıştır.

Amaç dışı arazi kullanım değerleri ortaya konulurken; değerlendirmeler, arazi kullanma kabiliyet sınıflamasına göre yapılmıştır. Bu sınıflama sekiz kategoriyi içermektedir. İlk dört sınıf arazi; iyi bir toprak idaresi altında, yöreye adapte olmuş tarla bitkileri ile orman, mera ve çayır bitkilerini iyi bir şekilde yetiştirme yeteneğine sahiptir. V. VI. ve VII. Sınıf araziler bulunduğu yöreye adapte olmuş yerli bitkilerin yetiştirilmesine elverişlidir. Bunlardan V. ve VI. sınıflarda, toprak ve su koruma önlemleri alınması koşuluyla bazı özel bitkiler yetiştirilebilir. VIII. Sınıf arazi, çok etkin ve pahalı ıslah çalışmaları ile üretime alınabilse de mevcut piyasa koşullarında elde edilecek ürün yatırım harcamalarını karşılayamaz. Buna karşın son dört sınıfa giren arazilerin yerleşim alanı olarak kullanılması ilk dört sınıfa göre kabul edilebilir görülmektedir.

Bölgedeki iller ele alındığında, amaç dışı arazi kullanımı konusunda şu sonuçlara ulaşılabılır:

Samsun: 1 161 207 kişi nüfusa sahip, 942 676 hektar alanı kapsayan ilde I. Sınıf arazinin yayılma alanı toplam 42 079 hektar olup, il yüzölçümünün yaklaşık %4'ünü teşkil etmektedir. II. sınıf araziler 115 504 hektardır. Bu arazinin 93 024 hektarında kuru, 5 190 hektarında sulu tarım yapılmakta, 1 894 hektarı fındık ve 314 hektarı mera arazisi olarak kullanılmakta, 13 804 hektarı orman funda örtüsü halinde olup 1278 hektarı da yerleşim alan haline gelmiş bulunmaktadır. III. Sınıf araziler Samsun ilinin %10.4'ünü teşkil eder. 73 482 hektar kuru tarım, 192 hektar sulu tarım, 2026 hektar fındıklık, 375 hektar mera, 22310 hektar orman ve fundalık, 868 yerleşim alana sahiptir. IV. Sınıf araziler Samsun ilinde 135 994 hektarla %14.2'lik bir orana sahiptir. Bu arazinin 108919 hektarında kuru tarım uygulanmakta, 24899 hektarı orman ve funda ile kaplı olup 115 hektarı yerleşim alan, geri kalanı ise sulu tarım arazisi fındıklık ve mera olarak kullanılmaktadır. Araştırma konusu olan ilk dört sınıf arazinin yerleşim alanı olarak amaç dışı kullanımı %75 oranında olup, hektar başına 215 kişi yaşamaktadır. Yörede 196 sanayi tesisi, ilk dört sınıf tarım arazisinin 436 hektarı olan %7.48'ini kaplamaktadır. Bu yönüyle ilde amaç dışı kullanımın nüfusun baskısı ile yüksek olduğu söylenebilir.

Sinop: 265 153 kişi nüfusa sahip, 586176 hektar alanı kapsayan ilde I. Sınıf arazinin yayılma alanı toplamı 15470 hektar olup il yüzölçümünün yaklaşık %2.6'sını teşkil etmektedir. Bu arazinin 14296 hektarı işlenen arazi, 1156 hektarı orman ve fundalık araziler, 18 hektarı da yerleşim alanları oluşturmaktadır. II. sınıf araziler; 9002 hektar olup 5658'i işlenen arazi, 118 hektarı çayır mera arazisi, 3170 hektarı orman ve fundalık arazi, 56 hektarı da yerleşim alanlarını kapsamaktadır. III. Sınıf tarım arazileri 46532 hektar olup 25964 hektarı işlenen arazi, 1244 hektarı çayır mera arazisi, 18732 hektarı orman fundalık araziler, 592 hektarı yerleşim alanlarıdır. IV. Sınıf araziler 69300 hektar olup 46710 hektarı işlenen arazi 1089 hektarı çayır mera arazisi 20426 hektarı orman fundalık ve araziler, 1075 hektarı da yerleşim alanıdır. Araştırma konusu olan ilk dört sınıf arazisi yerleşim alanı olarak amaç dışı kullanımı %50 olup, hektar başına 76 kişi yaşamaktadır. Yörede 82 sanayi tesisi, ilk dört sınıf tarım arazinin 120 hektarı olan %2.87'sini kaplamaktadır. Sinop ilinde de Birleşmiş Milletler ölçüsü değerlerine göre hektara iki kat fazla nüfus olması, ayrıca ilin yüz ölçümünün azlığı ilk dört sınıf arazinin amaç dışı kullanımı sonucunu doğurmuştur.

Amasya: 359194 kişi nüfusa sahip, 181525 hektar alanı kaplayan ilde I. sınıf arazinin toplam alanı 13068 hektar olup, il yüzölçümünün yaklaşık %7.2'sini oluşturmaktadır. Bu alanın 12839'u işlenen arazi, 69 hektarı orman ve fundalık arazi, 160 hektarı yerleşim alanıdır. II. sınıf arazi toplamı 10960 hektardır. Bunun 10561'i işlenen arazi, 185 hektarı çayır mera arazisi, 59 hektarı orman ve fundalık, 155 hektarı yerleşim alanıdır. III. Sınıf arazi, 14446 hektardır. 12956 hektarı işlenen arazi, 1101 hektarı orman ve fundalık, 389 hektarı yerleşim alanıdır. IV. Sınıf arazisi 25413 hektar olup 19945 hektarı işlenen arazi, 2336 hektarı çayır mera arazisi, 2978 hektarı orman ve fundalık arazi, 154 hektarı da yerleşim alanıdır. Araştırma konusu olan ilk dört sınıf arazinin yerleşim alanı olarak amaç dışı kullanım oranı %62 olarak belirlenmiştir. İlde hektar başına düşen kişi 352 dir. Yörede 54 sanayi tesisi mevcut olup, bunlar ilk dört sınıf tarım arazisinin 231 hektarı olan %15.72'lik bir alanı kaplamaktadır. Araştırma bölgesi içinde sanayi tesislerinin en az bulunduğu İlin coğrafi yapısı ve nüfus yoğunluğu tarım alanlarının amaç dışı kullanımını belirleyen önemli etkenlerden biri olmuştur.

Çorum : 608660 kişi nüfusa sahip , 1281982 hektar alanı kaplayan ilde I. sınıf tarım arazisi 139133 hektar olup, toplam arazinin %10'nunu oluşturmaktadır. Bu alanın 126398 hektarı işlenen arazi , 371 hektarı çayır mera arazisi, 333 arazisi orman ve fundalık, 3031 hektarı yerleşim alanlarıdır. II. sınıf araziler 97955 hektardır. 94091 hektarı işlenen arazi, 917 hektarı çayır mera arazisi, 1392 hektarı orman ve fundalık arazi, 1555 hektarı yerleşim alanlarıdır. III. Sınıf araziler 142949 hektar olup 131937 hektarı işlenen arazi 3411 hektarı çayır mera arazisi, 5794 hektarı orman fundalık arazi, 1807 hektarı yerleşim alanıdır. IV. Sınıf araziler 130702 hektar olup 92827 hektarı işlenen araziler, 7399 hektarı çayır mera arazisi, 28925 hektarı orman ve fundalık arazi 1551 hektarı yerleşim alanıdır. Araştırma konusu olan ilk dört sınıf arazinin yerleşim alanı olarak amaç dışı kullanım oranı %56 olarak belirlenmiştir. Geniş bir yüzölçümü avantajını kullanan ilde hektar başına 50 kişi düşmektedir. Bu haliyle, Çorum nüfus yoğunluğu açısından Birleşmiş Milletler ölçütlerine en yakın ildir. İlde toplam sanayi tesislerinin sayısı 186 olarak belirlenmiştir. İlin geniş yüzölçümüne rağmen bu tesisler ilk dört sınıf tarım arazisininin 1212 hektarı üzerinde yapılmış olup %9.11'lik bir alanı kaplamaktadır. Çorum ili, bölge içinde arazisini yüzölçümü avantajına rağmen iyi kullanılmadığı görülmüştür.

Tokat: 718809 nüfusa sahip ilin yüzölçümü 995842 hektardır. I. sınıf tarım arazisi 75766 hektar olup toplam arazinin %8'ini oluşturmaktadır. Bu arazinin 72742 hektarı işlenen arazi, 500 hektarı çayır mera, 113 hektarı orman ve fundalık, 2411 hektarı ise yerleşim alanıdır. II. sınıf arazilerin 63356 hektarı işlenebilir arazi, 1423 hektarı çayır mera arazisi, 638 hektarı orman ve fundalıktır. III. Sınıf arazilerin 72866 hektarı işlenebilir arazi, 5836 hektarı çayır mera arazisi, 15117 hektarı orman ve fundalık, 282 hektarı yerleşim alanıdır. IV. Sınıf arazilerin 51251 hektarı işlenen arazi, 5832 hektarı çayır mera arazisi, 18563 hektarı orman ve fundalık arazi, 206 hektarı yerleşim alanıdır. Araştırma konusu olan ilk dört sınıf arazinin yerleşim alanı olarak amaç dışı kullanım oranı %46 olarak belirlenmiştir. Geniş bir yüzölçümü avantajını kullanan ilde hektar başına 106kişi düşmektedir. Bu haliyle, nüfus yoğunluğu açısından Birleşmiş Milletler ölçütlerinin üzerinde olmasına rağmen, araştırma konusu diğer illere göre yerleşim alanları açısından, tarım alanlarını amaç dışı kullanımı en düşük seviyededir. İlde toplam sanayi tesislerinin sayısı 189 olarak belirlenmiştir. Bu tesisler ilk dört sınıf tarım arazisininin 452 hektarı üzerinde yapılmış olup %3.79'lük bir alanı kaplamaktadır. Tokat ilinin, bu açıdan da araştırma konusu diğer illere göre tarımsal alanların amaç dışı kullanımı konusunda temkinli davrandığı söylenebilir.

4. SONUÇ

Araştırma kapsamına giren 5 ilde tarım arazilerininin amaç dışı kullanımı konusunda ön plana çıkan faktör, illerin coğrafi yapıları ve nüfus yoğunlukları olmuştur. Yerleşim alanı bakımından Tokat dışı illerde ilk dört sınıf tarım arazilerininin amaç dışı kullanımı %50'nin üzerindedir. Hektar başına düşen kişi sayısının Birleşmiş Milletler kriterlerine göre tüm illerde yüksek olduğu açıktır. Yakın gelecekte daha iyi kalitede toprakların kaybedilmemesi için, sanayileşme ve nüfus konusunda planlama çalışmalarına ağırlık verilmeli, özellikle yerleşim alanları ve sanayi bölgeleri için ayrılan alanlar konusunda gerekli yasal düzenlemeler yapılarak tarım alanlarınınin amaç dışı kullanımı önlenmelidir.

KAYNAKLAR

- AKALAN, İ;** Türkiye'nin Arazi Varlığı ve Toprak Potansiyeli, Tarım Topraklarının Amaç Dışı Kullanılmasının Önlenmesi, Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı No:8, Ankara, 1982.
- ANONİM;** Amasya İli Arazi Varlığı, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İl Rapor No:5, Ankara, 1991.
- ANONİM;** Çorum İli Arazi Varlığı, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İl Rapor No:19, Ankara, 1994.
- ANONİM;** Samsun İli Arazi Varlığı, Toprak-Su Genel Müdürlüğü Yayınları, İl Rapor No:55, Ankara, 1984.
- ANONİM;** Sinop İli Toprak Kaynağı Envanter Raporu, Toprak-Su Genel Müdürlüğü Yayınları, İl Rapor No:57, Ankara, 1973.
- ANONİM;** Tokat İli Arazi Varlığı, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İl Rapor No:60, Ankara, 1997.
- ANONİM;** Türkiye İstatistik Yıllığı 1998, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, No: 2240, Ankara 1999.
- KUTBAY, C.U;** Kalkınmada Öncelikli İllerde Sanayi Tesisleri, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara 2000.
- IŞIKLI,E; ARDIÇ,E;** Türkiye'de Tarım Topraklarının Amaç Dışı Kullanımı, Ortaya Çıkan Sorunlar ve Çözüm Yolları, Verimlilik Dergisi, MPM Yayını, Ankara 1989.
- SAYIN, S;** Türkiye'de Tarım Dışı Amaçlı Arazi Kullanımı İçinde Toprak Sanayiinin Yeri ve Erbaa Örneği, Ankara Araştırma Enstitüsü Yayınları, Yayın No:136, Ankara 1986.
- SÖNMEZ, K;** Tarım Alanlarının Amaçlar Dışında Kullanılması, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Ziraat Dergisi, Cilt:12, Sayı:2-3 Erzurum 1981.